УДК 7.01:321.64

РОЛЬ МИСТЕЦТВА У ТОТАЛІТАРНІЙ ДЕРЖАВІ

Андренко А.С.
e-mail: anna.andrenko@nure.ua
Науковий керівник – к. філос. н., доц. Горячковська Г.М.
Харківський національний університет радіоелектроніки, каф. СГН
м. Харків, Україна

This study examines the impact of totalitarian ideology on the cultural sphere in the 20th century, specifically censorship, the fight against modernism, the persecution of artists of Jewish descent, and the establishment of an official artistic canon oriented toward classical aesthetics. It examines the transformation of art into an instrument of political propaganda and the formation of ideological myths. It argues that under totalitarian conditions, art can serve not only as an aesthetic value but also as a vehicle for historical memory and a testament to cultural violence.

Актуальність теми зумовлена необхідністю філософського осмислення проблеми мистецтва в умовах тоталітарних режимів ХХ століття. Метою роботи є історико-філософський огляд впливу тоталітарної системи на мистецтво, зокрема, дослідження механізмів контролю, цензури та ідеологічного формування художнього канону, а також осмислення ризиків трансформації мистецтва як автономної культурної сфери у засіб політичної пропаганди.

У сучасних вітчизняних дослідженнях проблема впливу тоталітарної культури на мистецтво висвітлюється з кількох взаємопов’язаних перспектив: через аналіз долі митця в репресивній системі, через дослідження естетичних механізмів легітимації влади, через осмислення тоталітарного міфу та через розгляд мистецтва як елементу ідеологічної конструкції. Сукупно ці ракурси дозволяють побачити, що мистецтво в тоталітарних умовах перестає бути автономною сферою й перетворюється на чинник політичного контролю, пропаганди та символічного панування.

Мистецтво у тоталітарних державах ХХ ст. стало інструментом формування політичних міфів, героїчних образів влади та ідеалізованого уявлення про суспільство з використанням ресентиментної складової [1]. У таких системах культура втрачала автономію та підпорядковувалась ідеологічним цілям держави. Мистецтво розглядалося не як простір індивідуального творчого самовираження, а як інструмент формування ідеологічної лояльності, політичної пропаганди та когнітивної війни.

Показовим є приклад фашистської культурної політики ХХ ст., для якої новітнє мистецтво, передусім модернізм та авангард, оголошувалося проявом культурної деградації та «дегенеративного мистецтва». Значна частина таких творів була заборонена, вилучена з музейних колекцій або знищена. Водночас фашистській режим активно підтримував художні

форми традиції класицизму, академічної естетики та героїчного реалізму, оскільки вони відповідали ідеологічному образу «сильної» нації та держави. Схожі процеси відбувались й у радянської естетиці, зокрема, нищівні репресії щодо авангардних груп (футуристів, ВАПЛІТЕ, Гарту, МАРСу) та мистецьких течій.

Важливим маркером є становище творчої особистості в умовах державного ідеологічного контролю. Тоталітарні режими прагнуть підпорядкувати культуру як таку, що зберігає індивідуальне та національне «Я» [2]. Культурна політика встановлює єдиний художній канон, уніфікує художній простір, створює державні структури контролю над митцями, наполегливо зрощує мистецтво з пропагандою. Водночас модерністські напрями та альтернативні творчі практики витісняються або забороняються. Згодом політична ідеологія проникає в усі сфери життя та формує власну символічну реальність. У цьому контексті мистецтво постає не лише об'єктом контролю, а й активним носієм ідеологічних смислів. Тоталітарне мистецтво впроваджує колективізм, культ вождя, ритуал і пропаганду, підкреслюючи злиття політики та естетики [3]. У ХХ ст. номенклатурний підхід до мистецтва спирався на традиції античного та академічного класицизму, де чітка композиція, ідеалізовані образи та героїчний пафос відповідали ідеологічним уявленням про силу, порядок і велич держави.

Мистецтво розглядається тоталітарною системою як канал вертикальної політичної комунікації, через який влада транслює ідеологічні смисли [4]. Завдяки емоційному впливу на аудиторію мистецтво стає ефективним засобом легітимації політичної влади і згодом повністю втрачає автономію. Відбувається міфологізація історії та культури [5]: мистецтво та культурні наративи використовуються для створення політичних міфів і символів, які підтримують владу та формують специфічну, ідеологічно орієнтовану колективну історичну пам'ять.

У тоталітарних державах ХХ ст. художні напрями, що відходили від державної естетики (експресіонізм, кубізм, абстракціонізм та інші модерністські течії) оголошувалися «дегенеративним мистецтвом» і підлягали жорсткій цензурі або знищенню. Значна частина таких творів вилучалася з музейних колекцій, а їх автори втрачали можливість виставлятися або працювати. Важливим елементом культурної політики ставала систематична конфіскація мистецьких творів з музеїв і приватних колекцій, зокрема, творів, які не відповідали ідеологічним вимогам режиму. Художні твори втрачали свій первинний культурний зміст і перетворювалися на об'єкт політичного привласнення. Значна частина таких робіт була представлена на виставках так званого «дегенеративного мистецтва», де модерністські твори демонструвалися як приклади культурної деградації. Багато художників були змушені емігрувати або зазнавали репресій. Зокрема, у тоталітарній Німеччині єврейські митці та меценати сприймались нацистською владою як носії «чужої» культури, що

суперечила концепції расової та національної чистоти. Здійснювалася конфіскація мистецьких колекцій, що належали єврейським родинам, яка поєднувала ідеологічне переслідування з економічною експропріацією. Показовим прикладом є доля широко відомого портрету Аделі Блох-Бауер І Густава Клімта. Картина була створена у 1907 році та належала віденській єврейській родині Блох-Бауер. Після аншлюсу Австрії 1938 року нацистська влада конфіскувала колекцію родини, а сам портрет було вилучено та передано до державних музеїв. Єврейське походження зображеної жінки намагалися приховати, що відповідало ідеологічній політиці витіснення єврейської культурної спадщини з історичного наративу. У такому контексті художній твір втрачав свій первинний культурний зміст і перетворювався на об'єкт політичного привласнення.

Отже, дослідження показують, що культура, і мистецтво зокрема, в тоталітарних системах підпорядковується політичній ідеології, зазнає політичної індоктринації та використовується як інструмент пропаганди. Культурна політика спрямовується на встановлення жорсткого контролю над художньою сферою, витіснення індивідуального стилю на користь уніфікованого мистецтва, що відповідає ідеологічним інтересам держави. Переслідування митців, конфіскація мистецьких колекцій і знищення небажаних художніх напрямів – це легітимізовані форми культурного насильства в тоталітарних державах. Утім, і сьогодні репресоване мистецтво залишається носієм історичної пам'яті та символом творчої свободи та цінності людської гідності.

Список використаних джерел:

1. Горячковська Г.М. Генеза фашизму: культ ресентименту проти культури гідності // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. К., 2024. Випуск 197-198. №7-8. 2024. С. 9-16. DOI: https://doi.org/10.31392/ Hileya-PHILOSOPHIC AL-2024.7-8(197-198).01

2. Ланюк Є. Доля митця в тоталітарному режимі. URL: https://zbruc.eu/node/6983 (дата звернення: 13.03.2026).

3. Ланюк Є. Мистецтво і тоталітаризм: нарис взаємозв'язку. URL: https://journals.lnma.lviv.ua/index.php/ukrmuzyka/article/view/97/96 (дата звернення: 13.03.2026).

4. Хорошилов О. Естетичні засоби легітимації тоталітарних та неототалітарних політичних режимів. // Politicus. 2023. № 1. URL: https://politicus.od.ua/1_2023/11.pdf (дата звернення: 13.03.2026).

5. Міфологічний простір тоталітаризму. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/mifolohichnyy-prostir-totalitaryzmu (дата звернення: 13.03.2026).